

Dr. Nagy Lajos

TÉVEDÉSEK, LEGENDÁK, MÍTOSZOK
NYOMÁBAN
A KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR-IRODALOMBAN

Valamikor, a hatvanas évek első felében, kezdő körorvos koromban gyakorta megesett, hogy 20-25 fokos hidegben nyikorgó székéren vittek beteghez a Csomakőröstől légvonalban mintegy húsz kilométerre lévő Bitára vagy Egerpatakra. Egyujjú kesztyűbe bújtatott kezeimet ilyenkor bedugtam a bundám alá, és sokszor gondoltam a nem régi olvasmányélményeim (Debreczy Sándor, Korda István, Benedek Elek) után még bennem élő Csoma Sándorra, aki ugyanígy tett a zanglai kolostor szobájában – legalábbis e szerzők könyvei szerint. Ezek az írók – és később rájöttem, mások is –, szóról szóra idézik Gerard doktort, aki egyébként sosem járt Zanglában. Mr. Fraser kormányügynökhöz küldött levelében azonban – Csoma érdekében – mind a szobát, mind a hideget illetően dramatizálta a helyzetet.

Ezt írja dr. Gerard: *„De a kanumi hideg évszak zordonsága eltörpül, ha összehasonlítjuk azt a zanszkári zárdában uralkodott telek fokával, ahol Csoma egy egész évet töltött. S ott ő a lámával és egy szolgálóval kilenc négyszög lábnyi szobában három-négy hónapon át el volt szigetelve. Szobácskájából egyikük sem mert kimozdulni, a környék hóval volt fedve, és a hőmérő rendszerint a 10-16 fokon állott zéró alatt. Ott ült ő ködmönébe öltözve, kezeit ölébe téve; és ily állapotban olvasott reggeltől estig, melegítő tűz és alkonyat után világító mécses nélkül. A föld szolgált nyoszolyául, s az egyszerű csupasz falak voltak egyedüli oltalma az égélj zordonsága ellen. A hideg oly szigorú, hogy nehéz feladat volt a kezeket a gyapjútakaró alól kiszabadítani a könyv leveleinek átlapozása végett.”*

Azon töprengtem, hogyan lehetett a leírt körülmények között – ahogy egyesek írják – negyvenezer tibeti szót összegyűjteni, és mellette még más tanulmányokat is végezni, mikor én – megérkezve betegemhez – percekig melengetem a meggémberedett ujjaimat, hogy vizsgálni

tudjak, és megírni a receptet. Arra a megállapításra jutottam, hogy ilyen hidegben nem lehetett szellemi munkát végezni!

Évtizedek múlva kőrösi családfámat bogozgatva megint látóterembe került a nagy székely-magyar tudós – akiről gyermekkoromban a Kőrösön született édesapám is azt a legendát mesélte, hogy „egy bivalybőrzsák aranyat ajándékozott falujának, miután feltalálta a *tibetit*” –, s én fiatalkori olvasmányélményeim kiegészítésére olvasni kezdtem a később megjelent könyveket, tanulmányokat, s a tudományos műveket is. Még a kőrösi református anyakönyvek digitális másolatát is sikerült megszereznem. Ezek összevetésekor meglepetéssel figyeltem fel arra, hogy szinte mindenik szerző egymástól átvett bizonyos téves adatokat – legtöbbször fikciókat –, és azokat görgette tovább, sőt még meg is toldotta néhány újjal. A következő szerzők pedig mint kész tényeket építették be saját műveikbe ezeket.

Nagyon találóan írja Csetri Elek, hogy *„a szűkszavú adatok laza közegére szubjektív emlékezők és lelkes csodálók építettek mesés légvárat az itthoni évei köré, amelynek foszlányai máig beborítják az egész Csoma-irodalmat és a közvélemény ismeretanyagát, ezekben néha úgy keveredik az ocsú a búzával, hogy a búzát meg sem lehet találni.”* Főleg az életrajzi regényírók járnak az élen, amit a nyelvész és világotazó kutatók – nem akarván munkájuknak vitairat jelleget adni –, csak lábjegyzetekben cáfolnak, magyaráznak, holott ma már köztudott, hogy *Kőrösi Csoma Sándor – úgy is, mint nyelvész, világotazó és filozófus – olyan párját ritkító óriás volt, hogy nincs szüksége a mítoszok és legendák számának növelésére.*

Jeles Csoma-kutatók már számos kérdést tisztáztak, bár olykor ők is olyan valótlanságokat állítanak, hogy a tájékozottabb olvasó is kapkodhatja a fejét, higgyen vagy ne higgyen nekik. A regényes feldolgozásokról jobb nem is beszélni, hiszen azokban szinte teljesen légből kapott adatokkal, fikciókkal vezetik félre tájékozatlan olvasóikat, megrontva a történeti tudásukat és érzéküket. (A minél nagyobb irodalmi anyag összegyűjtése során került kezembe a kiváló Csoma-kutató, Bernard Le Calloc'h ilyen jellegű dolgozata, mely tizenhárom tévedést sorol fel. Éles szemmel látja meg a tévedéseket, és briliáns érveléssel teszi világossá a helyzetet, bár – véleményem szerint – néha ő is elkövet elődeihez hasonló hibát.)

Tudom, e kérdések felvetésére nem én vagyok a legilletékesebb, hiszen sem nyelvész, sem világutazó nem vagyok. Csak az jogosíthat fel erre, hogy figyelmesen elolvastam a szerre megjelent Csomára vonatkozó irodalom nagy részét, és talán mindenkinél alaposabban tanulmányoztam és tanulmányozom a kőrösi egyház anyakönyveit, *amit a szerzők döntő többsége elmulasztott megtenni!* A Csoma nemzetiségtáblázat elkészítése során is jó néhány téves adatra bukkantam. Az így szerzett tapasztalatok eredményeként született meg ez az írás, amit nem vitairatnak szánok – és nem is a kákán való csomókeresés „vezeti tollamat” –, ellenkezőleg: *törekvés a tudós személyére jellemző pontoságra.*

Munkásságom leginkább a szigorú értelemben vett szülőföldre irányul, ahol *kőrösi gyökerekkel* rendelkező helytörténészként én is otthonosan és talán otthonosabban mozgok, mint azok, akik csak könyvek alapján írnak róla, errefelé azonban esetleg sohasem jártak. Halálának körülményei is izgatnak, melyeket – ugyancsak az itthoni, családi kórelőzmény ismeretében – orvosként merek felülbírálni, de – mint illetéktelen – messze elkerülöm a tudományos munkássága és az utazása leírásáról szóló vitákat.

Hogy a nagy tudós életével kapcsolatosan még az utóbbi években is minden változtatás és továbbgondolás nélkül mennyi valótlanág jelenik meg, azt bevezetőként olyan, nemrég megjelent írásokkal illusztrálom, mint a *Nyelv és Irodalom* pár évvel ezelőtti cikke, Szilágyi Ferenc nem is olyan régen két kiadásban, több tízezres példányban megjelent könyve, valamint az interneten olvasható legfrissebb adatok. Ezek után mutatom be – nagyjában időrendi sorrendben megjelent kiadványokból – az általam összeszedett helytelen – korántsem teljes – állításokat, melyeket ma már nem volna szabad összevetés nélkül idézni.

1. NYELV ÉS TUDOMÁNY (2010. április 13.)

– „Születésének időpontja bizonytalan; lehet, hogy 1789-ben jött világra, de az is előfordulhat, hogy 1787-ben, a legvalószínűbb évszám azonban az 1784-es. Az sem biztos, *melyik napon: március 28-án vagy április 4-én.* Egy székely kismanesi család hatodik gyermekeként született meg a Háromszék vármegyében lévő aprócska faluban,

Kőrösön, Csoma Sándor néven. A közeli Zágonban és Papolcon is éltek Csomák, Sándor később talán *a megkülönböztetés okán egészítette ki nevét a Kőrösivel*. Apja, Csoma András katona, gyalogos határőr volt, az édesanyját *vagy Getse Krisztinának vagy Gócz Ilonának hívták*, ebben sem lehetünk biztosak.” (p. 1.)

- „*Tanári rábeszélésre a zord atya 1799-ben gyalogosan elkíséri Sándort az alig 250-300 kilométerre lévő Nagyenyedbe, ahol beiratja a kalvinista Bethlen Kollégium alsó tagozatába.*” (p. 1.)

Az itt előforduló hibákat egyelőre csak jelölöm kurzív betűkkel, majd a megfelelő helyen tárgyalom; csak a „zord atya” fogalma mellett állok meg, mint olyannál, amelyik még nem fordult elő a Csoma-irodalomban.

2. SZILÁGYI FERENC: ÍGY ÉLT KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR (Móra Könyvkiadó, 1977.)

- „A hegyek koszorúzta Székelyföld déli sarkában a régi Háromszék megyének egy kis falujában, Kőrösön jegyezte be, hovatovább kétszáz éve a családi Biblia táblájára Csoma András székely határőr 1784 márciusában első fiának születését.” (p. 10.)

Szilágyi Ferenc fikciója. Ilyen Bibliáról senki sem tud. Egyetlen hiteles adat az 1764-ben megnyitott keresztelő könyv 16. oldalán Albisi Fazekas Gábor tiszteletes bejegyzése: (Április) 4-ta Csoma András fiát, Sándort (megkereszteltem).

- „Öt leány, vagy ahogy itt mondanák: leánka előzte meg, de azok közül csak kettő maradt életben.” (p. 10.)

Ez az állítás sem igaz. Debreczy Sándortól vette át, cáfolatát lásd ott!

- „A falu különben picike volt, itt a *Köröscserje* hegy alatt, a *Köröspatak* mentén, alig kétszáz lélek lakta. Akkoriban a *Köröspatak*nak csak az egyik oldalán sorjáltak a házak, s a helység legmagasabb pontján állt a zsindeyes tornyú fehér templom.” (p. 11.)

E mondatban öt állítás téves: Köröscserje hegy nincs, van Cserebérc. Köröspatak így leírva egy Olt menti, nagy háromszéki falu neve, helyesen Körösi-patak, vagy Körös-pataka írandó. A falu lakossága sem volt 200. Éppen ekkor volt az első hivatalos népszámlálás (1784–87) és 400 lakost írtak össze. (1910-ben 700-at) A patak mindkét oldala már abban az időben is be volt építve. A templom az erdő alól induló hosszú utca (Felszeg) alsó

végén van, ahol az Alszeg kezdődik – saját fantáziálás, más szerzőknél nem találtam ilyen adatokat.

– „A Csomák akár Papolcra, akár Zágomból jöttek... (p. 12.)

Pontosan tudjuk, hogy Zágomból jöttek, ahova Pálmay József szerint Gelencéről telepedtek át. Újabb források alapján állíthatjuk, hogy Gelencére is Zágomból telepedtek.

– Orbán Balázs könyvéből átvett kép alatt felirat: *Székely parasztok a vásárban.* (p. 12.)

A székelyek katonáskodásuk fejében nem ismerték a jobbágyi terheket, tehát nem tekintették magukat „parasznak”. A kép eredeti felirata: *Háromszéki népviselet, falusiak és városi polgárok (rajz. Jankó, Orbán Balázs, Háromszék, p. 203.)*

– „A szűrtarisznyás legényke első mestere zágoni Kónya Sámuel volt.” (p. 17.)

Kónya Sámuel 1783-ban született, tehát Kőrösi Csoma Sándornál egy évvel volt „nagyobb”, azaz idősebb. 1804-ben keresztelnek Kőrösön egy kislányt neki, tehát kb. 1802-ban kezdte el Kőrösön az 1855-ig tartó tanítói tevékenységet. Sándornak semmiképpen nem volt mestere.

– „Szegény szülőktől származott – idézi Ujfalvyt – apja tízéves korában gyalog hozta Enyedre.” (p. 23.)

„Szegény” apa nem tölthetett volna be a kőrösi határőrök között káplári tisztséget, hisz köztudott, hogy csak jó módú, írni-olvasni tudó emberek lehetnek ilyenek. Az Enyedre való gyalog menést is a később született mítoszok közé soroljuk, Ujfalvytól ered. Miért kellett volna gyalog mennie apának, fiúnak, amikor a szitát áruló kőrösi szekerek még a Román Fejedelemségekbe is átjártak portékájukat árulni. Csoma Andrásnak is egészen biztos volt lova és szekere. Kézpénznek kell-e mindent vennünk, amit ötvenöt évvel később egykori iskolatársa, Ujfalvy Sándor leírt – még ha ez a legszebb Kőrösiről szóló legendák egyike is? És nem tíz, hanem tizenöt és fél éves volt a fiú.

– (Enyedi) „Tanárai közt volt Apáczai Csere János, a nagy nevelő Pápai Páriz Ferenc...” (p. 24.)

Nos, Apáczai nem volt enyedi tanár, mert jóval a kollégium Enyedre költözése előtt, 1659-ben Kolozsvárott meghalt.

– „...kopár szirtek oldalában a lámakolostor. (p. 128.)

Marczell Péternek, majd Galántha H. Judit Csoma-kutató kanadai újságírónak tűnt fel alapos szemrevételezés után, hogy a Moorcroft és Gerard doktor által kolostorként emlegetett épület tulajdonképpen nem kolostor (mellesleg sem Moorcroft, sem Gerard, sem Duka nem járt Zanglán) és a Baktay Ervin lerajzolta oszlopos szoba nem Csoma cellája, ez egy latrinafülkével együtt – mellette van (Galántha Judit személyes közlése a szerzőnek.) Több későbbi szerző Baktaytól (Dukától) ezt a zanglai „kolostort” átvette – sok más adattal együtt –, és még jobban dramatizálta a helyzetet.

– „Mi bírhatta rá, hogy családját, faluját otthagya, vállalja a szinte emberfeletti munkát a fagyos kőkolostor kőpadlóján?” [Mármint Szagje Püncong láma – N. L.] (p. 134.)

Nem kellett otthagynia, mert a láma a saját „palotájában” lakott a feleségével és az alkalmazottakkal együtt. Pénzfizetésért vállalta az oktatást.

– „Szkander bég a kezét rendszeresen a ruhája alatt tartotta a hóna alatt melengetve, s csak akkor húzta elő, ha fordítani kellett az ölében fekvő könyv lapjait. (Gerard, illetve Baktay állításainak átvétele – N. L.) S ha ismerjük a hosszú és szigorú zanglai teleket, amikor kint mínusz 20-30 °C a hőmérséklet, s a fűtetlen kolostorban is 10-15 °C a hideg, csak csodálhatjuk a magyar tudós hősies munkáját. 40 000 szót gyűjtött és szedett rendbe, zárja a fejezetet ezzel a Gerard dokortól vett idézettel.” (p. 136.)

Vegyük hát sorra! Mikor tudta ezeket összegyűjteni, leírni, ha a hideg miatt kezét a hóna alatt tartotta? – kérdezzük. Galántha H. Judit írja: „Zanszkárban (Zanglában) a hideg jobban elviselhető a levegő alacsony páratartalma miatt, és kevésbé érezhető, mint a montreáli telek hidege. Erdélyben is gyakran van mínusz 20-30 fok. Az erődben a lehetőségekhez viszonyítva komfortos körülmények között dolgozott, még a dolgára sem kellett kimennie. A vörösesbarna gyapjából készült zanszkári öltözékre vetett, hosszú szőrű, leginkább kacagányhoz hasonló panyókán vagy irhabundán kívül másra a legnagyobb ladakhi télben sincs szükség. Így volt ez Csoma ottjárta idején, így van ez manapság.” Végül: a negyvenezer szó összegyűjtése, rendbeszedése is alapos túlzás.

– „Szülőföldjén, a székelyföldi Zajzonban népmesehős lett.” (p. 210.)

Zajzon nem a szülőfaluja, de nem is a Székelyföldön van, hanem a Brassó melletti hét csángófalu egyike.

Külön megér egy misét Szilágyi Ferenc újságokban történő cikkezése is. Lelkes híve annak a Kádár László professzor kitalálta mesének, hogy két Csoma Sándor volt. A tudós az volt, „akit nem jegyeztek be”, hogy kibújjon a katonaság alól. Mintha meg merte volna tenni a 400 lakosú kis faluban éppen az efféléket ellenőrizni hivatott káplár, aki történetesen a gyermek apja volt. Na, de idézzük az erre vonatkozó részt – a sok hasonló közül – a *Magyar Nemzet*ből.

– „A kőrösi anyakönyvet is – 'Keresztelőkönyv'-et, ahogy az eredeti szöveg mondja – éppen az 1764. évben kezdte el vezetni Kőrösi Nagy József lelkipásztor (csak gondnok volt az istenadta – N. L.), de utódai: Dants Ferenc s Gidófalvi Jancsó Simon nem a legpontosabban vezethették, mert például Csoma Sándor leánytestvérei nincsenek mind bevezetve.”

Ha valaki nem a „legpontosabb”, az éppen Szilágyi Ferenc. Szerencse, hogy azért az itt felsorolt papok és nem papok mellett volt egy pontosan jegyző pap, Albisi Fazekas Gábor – 1776–1784 között kőrösi pap –, aki halála előtt még utolsó előttinek beírta 1784-ben a Sándor nevet, minekutána megkeresztelte. Ez a pontos pap a lányok keresztelését is akkurátusan bevezette.

3. WIKIPÉDIA (2015. július 27.)

– „Kőrösi Csoma Sándor, sz. Csoma Sándor (Csomakőrös, 1784. március 27. – Dardzsiling, 1842. április 11.)”

Ez csak a feltételezett születési dátum, abból kiindulva, hogy általában a keresztelő egyhetes korban történt. Több száz – későbbi – születési és keresztelési adatot összevetve, nem találtam megalapozottnak ezt a feltételezést, tehát a születési dátum – bár így elfogadott – valójában örök titok marad.

4. ORBÁN BALÁZS: SZÉKELYFÖLD LEÍRÁSA

– „Kőrösi Csoma Sándor 1784. április 4-én született jómódú katonacsaládból.” (p. 156.)

Orbán Balázs több mint biztos, személyesen nézte meg az anyakönyvet, de a keresztelési dátumot összetévesztette a születési dátummal. Rég

tisztázták a kettő közötti különbséget, de akik Orbán Balázst tekintik forrásnak, ma is ezt a dátumot használják.

- „Hol domborul sírja, nem tudjuk: tiszteljük hát a helyet, hol bölcsője ringott.” (p. 156.)

Orbán Balázs leírta, hogy Dardzsilingben halt meg, de a figyelmét elkerülte, hogy a sírhelyét meg is jelölték.

5. PALLAS NAGY LEXIKONA

- „Bejárta az egész Tibetet, alaposan forrásaiban tanulmányozva a tibeti nyelvet s irodalmat.” (p. 928.)

Csak Tibet nyugati részén, Ladakhban járt, Nagy-Tibetbe, Lhasszába soha nem jutott el.

- „Tibeti tartózkodását homály fedi, bizonyos azonban, hogy ideje nagy részét (...) Buddha-zárdákban töltötte (...) 15 fokkal a zérus alatt álló hidegben fűtetlen lyukakban, fázva és koplalva.” (p. 929.)

Mint már láttuk, Zanglában nem kolostorban lakott, hanem a láma „palotájában” volt egy kis szobája, amelynek közelében még latrina is volt, és Kanamban (Kanum) sem kolostorban élt, hanem egy bérelt házban. Baktay tévesen jelölte meg a szobáját, más életrajzírói (az utóbbi évtizedek kutatói kivételével) még Zangla közelében sem jártak.

- „...az angol misszionáriusok számára zsolttárokát és imakönyveket fordított tibeti nyelvre.” (p. 929.)

Marczell Péter kiderítette, hogy Kőrösi Csoma Sándor semmiféle keresztény zsolttárt nem fordított le tibeti nyelvre.

6. DUKA TIVADAR: KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR DOLGOZATAI

- „Édesanyja Gocz Ilona.” (p. 5.)

A XVIII. század végén több Gocz család található Kőrösön, de Gocz Ilona nevével sehol sem találkoztam az általam gondosan tanulmányozott anyakönyvekben. Igaz, mind a megszületett, mind a meghalt gyermekeket az apa után jegyezték be. Mivel Csoma András káplár 47 éves volt, amikor első gyermekét, Ágnest Csoma Krisztina megszülte, azt feltételezzük, hogy volt még egy felesége (esetleg éppen Gocz Ilona,) akiknek adatai az időközben eltűnt anyakönyvben voltak. A tanulmány írásakor Havadtői Gerő volt a lelkész, akitől Duka Tivadar az információt szerezhette.

- „...a Yanglai zárdában lakott.” (p. 17., 28.)

Már láttuk, hogy nem zárda volt, hanem erőd, és Duka tévesen írt Yanglát Zangla helyett.

7. PÁLMAY JÓZSEF: HÁROMSZÉK MEGYE NEMES CSALÁDJAI

- „Csoma ősi székely család, amelyből ma már kevesen élnek.” (p. 119.)

Mind Pálmay korában, mind száz évvel később, azaz ma, sok Csoma nevű élt és él a Székelyföldön, a magyar nyelvterületen és szerte a világban egyaránt.

- „Született Kőrösön 1784. április 4-én.” (p. 119.)

Ez a keresztlési dátuma.

- „Tibetben tíz évet a Kanám és Zimkáz buddha kolostorának egy szűk szobájában a legnagyobb nélkülözések között tölt.” (p. 120.)

Zanglában is, és Kanamban is élt és tanult, de nem tíz évet egyfolytában.

- „1829-ben a híres angol utazó Moorcrofttal a tatárok közé hatol – megtámadtatván másodmagával megmenti életét, de 16 társát legyilkolták.” (p. 120.)

Körösi Csoma Sándor nem társult Moorcroft végzetes expedíciójához, az első találkozásuk és elválásuk után többet nem találkozott vele.

- „1841. április 11-én megszűnt a nagy székely tudós szíve dobogni.” (p. 120.)

1842-ben halt meg!

8. BENEDEK ELEK: NAGY MAGYAROK ÉLETE. KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR

- „Az 1784-ik év április 4-ikén született Körösi Csoma Sándor, tehát már tizenöt éves múlt, mikor a nagyenyedi kollégium első osztályába beiratkozott.” (p. 677.)

Orbán Balázs téves adatát veszi át Benedek Elek is.

- „Ő ilyen helyzetben, mely más embert bizonyára kétségbe ejtett volna, 40 000 tibeti szót összegyűjtött és elrendezett.” (p. 694.)

Nyelvészek szerint a tibeti szókészlet talán valamivel van 32 000 fölött. Yanglai tartózkodása alatt ennek talán a felét gyűjtötte össze a tudós láma

segítségével, és az ezeknek megfelelő angol szavakat. A többbit a későbbi években.

9. BAKTAY ERVIN: KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR

(1962, 1963, 1984, 1999)

– „András bátyja korán elhalt.” (Talentum, IV kiadás 1999, p. 36.); „Népes családja volt, Sándoron kívül még két fiú. (p. 27.)

Talán itt kell tisztáznunk az Andrások kilétét, bár véleményem szerint Baktay minden alap nélkül beszél egy András nevű fiúról, ezzel mintegy ráhibázva az esetleges igazságra, hogy ti. Sándornak Csoma András (szerintem) feltételezett első házasságából volt egy féltestvére: András. Gecse Albert kutatásai szerint Csoma András (I) káplár 1831-ben született. Úgy vélem, hogy talán az ő felesége lehetett a Duka Tivadar írta Gocz Ilona, és ebből a házasságból születhetett az apa nevét viselő András (II). Jelesül, aki a meglévő jegyzőkönyvben először 1784-ben tűnik fel, amikor Fazekas tiszteletes úr egy Mária nevű kislányt keresztel neki. Csoma Györgynek – valószínűleg András káplár testvérének – 1779-ben született egy ugyancsak András nevű fia, aki aztán mint ifjú legény, azaz nőtlen, 1814-ben halt meg. Ez az András (III), Csoma Sándor születése idején még gyermek, tehát nem lehet András II-vel összekeverni.

1786-ban, azaz két évvel Mária és Sándor megszületése után meghal „Csoma András fia, András” (András II), tehát ezért nem találkozunk többet a nevével. Ezt a bejegyzést soha senki nem vette észre! A meglévő születési és halotti anyakönyvek alapján ez a Csoma Andrások története. (Némi anyakönyvi betekintés után Kádár László – teljesen tévúton járva! – elég sokat vitatkozik az Andrásokról és Sándorokról.)

– „Csoma Sándor éppen azért füzte nevéhez a »Körösi« jelzőt, mert más faluban is éltek Csomák.” (p. 30.)

Nem azért, hanem a kor szokása szerint predikátumként használta, illetve használták a tanárok is az enyedi kollégiumban, a családnevet is elhagyva (Lásd pl. Debreczy Sándornál).

– „Csoma Sándor édesapja kiszolgált káplár volt.” (p. 31.)

Nem kiszolgált, hanem gyermekei születésekor éppen fungens káplár volt.

– „Baktay Debreczyre támaszkodva Kónya Sámuel nevezte rektorak.” (p. 35.)

Tévedés! Lásd Debreczynél.

- „Dulló Zsigmonddal a derék öreg kőrösi oskolamesterrel kapcsolatot tartott, s időnként beszámolt neki tanulmányi előrehaladásáról” (p. 36.)

Esetleg Kónya Sámuelnek, mert Dulló egy év után elment Kőrösről, Kónya viszont 1802-ban kőrösi lányt (Dants Évát) véve feleségül Kőrösön élte le az életét.

- „Zanglaban a kis szobát, amelyben lakott meg kellett osztania a lámamesterével és a magával hozott szolgálával.” (p. 156.)

A Csoma beszámolóját leszámítva, a zanglai életéről csak a Gerard doktor Mr. Fraser kormányi ügynökhöz Delhibe küldött leveléből tud mindenki azt, amit tud, és ezt kedve és tehetsége, fantáziája szerint színezi még tovább az elképzelhetetlen viszonyokig. (Lásd a felvezetőt.) Gerard dr. viszont sohasem járt Zanglaban! Képelete szerint írta le az egyébként korántsem irigylésre méltó állapotot egy Csomának kiutalandó pénzsegély, illetve fizetés érdekében. Ő talán jogosan tette. A tudósról híreket váró magyar közvéleményt tájékoztatók is talán jogosan tették, hiszen a romantika századában éltek. Viszont azóta Galántha H. Judit dolgozatából tudjuk (lásd ott), hogy a leírtnál sokkal jobb – még ha nem is idilli – körülmények között élt és dolgozott Csoma Sándor. És olyan nagyot alkotott, hogy nincs szükség a sokszor groteszknak ható túlzásokra.

- „Akkor még nem volt ismeretes, hogy a maláriát egy moszkítófaj terjeszti, de tapasztalatból tudták, hogy a nappali átkelés kevésbé veszélyes.” (p. 37.)

„A moszkítóknak naplementekor sűrű felhőben rajzanak elő.” (p. 37.)

Sem dr. Campbell, sem dr. Duka nem ír moszkítókról. Campbell azt írja: „Mídőn e hó 6-án meglátogattam, lázban volt.” Dr. Duka pedig ezt: „Terai mint a legveszélyesebb maláriával ellepett helyiség ismeretes.” Nos, innen vette minden szerző a maláriás halálokat. Bernard le Calloc'h szerint nem is lehettek moszkítóknak, mert Csoma télen ment át a mocsaras területen, amikor nincsenek szúnyogok, még Teraiban sem.

10. DEBRECZY SÁNDOR

Debreczy Sándor sokat használt, de sokat is ártott a Kőrösi Csoma Sándorról kialakított képnek, hiszen népszerű könyve két kiadást is megért.

Pontosította Kőrösi keresztelési dátumát, és Gecse Albert tiszteletes úr családi okirata alapján bebizonyította, hogy a Sándor anyja nem Gocz Ilona, hanem Gecse Krisztina volt. Egyébként a kőrösiek tudatában mindig Gecse Krisztina élt mint a Sándor anyja. (Az 1883-ban Kőrösön született, fiatalon a Maros mentére került édesapám, Nagy Lajos, a Duka- és Debreczy-könyvek olvasása nélkül is tudta, hogy Gecse Krisztina volt Sándor anyja.)

Debreczy más dokumentumokat is közzétett, amelyek gazdagították a Csomáról alkotott képet. Sajnos nem tanulmányozta eleget az akkor rendelkezésére álló egyházi anyakönyveket, így olyan hibákat is elkövetett, amelyek éppen általa terjedtek el, lombosodtak ki. Ezekből mutatunk be néhányat:

- „...nagy kutatónk a Kőrösi nevet használta, mivel a szomszédos falvakban is nagyszámban éltek és élnek Csomák.”

Nem azért! Részben mint egykori lófő származéknak kijárt ez a predikátum, másrészt az enyedi kollégiumban a falu nevét használták vezetéknevnek, így ő Enyeden Kőrösi Sándor volt.

- „Kőrösön ma (1942) egyetlen Csoma sincs.”

Nem igaz, mert oldalági Csomák a könyv írásakor még szép számban voltak Kőrösön. (Ma már tényleg nincsenek, de a nagyvilágban szétszóródva elég sokan élnek.)

- „Csoma András és Gecse Krisztina házasságából hét gyermek született, öt lány és két fiú. Az elsőszülött, Ágnes 1772-ben el is halt. Két év múlva Julianna született. 1776-ban Zsuzsánna szintén elhalt. A két évre született Krisztina, édesanyja örömeire életben maradt. A lányok hézagossorát 1781-ben Mária zárta be, ki születése után elhalt nővéreit követte. Csoma András hatodik gyermeke Sándor volt. A megpróbált családot 1788-ban Gábor egészítette ki” - írja.

Közel sincs így! Ágnes is, Zsuzsa is, mindketten megérték a felnőttkort, sőt, Zsuzsa nevet és életet adott egy kislánynak. Mindketten 1805-ben haltak meg. Mária neve nem szerepel a születés utáni évek halottjai között, csak 1784-ben találunk egy beírást, de ugyanabban az évben még született egy másik Csoma Andrásnak Mária nevű lánya. Lehet, hogy ő halt meg, pontosan nem tudjuk, hogy a kettő közül melyik.

- „Nemsokára belépett a tanító, Kónya Sámuel uram.”

Talán ezzel ártott a legtöbbet, hiszen mindaddig, amíg Csetri Elek nem tisztázta, hogy nem ő volt a tanítója, mindenki így írta. Kónya Sámuel nem volt a tanítója, hiszen csak egy évvel volt nagyobb Sándornál. Tanítói voltak az egymást váltó Dulló Zsigmond, Vadasdi Mihály, mester Orbán Zsigmond, akiknek nevét mind megtaláljuk a születési anyakönyvben a Csoma Sándor iskolás korában, mint egy-egy születendő gyermek apját. Kónya Sámuel még Bene Sámuel is megelőzi, akinek 1881-ben keresztelik Ferenc nevű fiát.

- „1799 őszének egyik verőfényes reggelén két ünneplőbe öltözött gyalogos hagyja el Kónya Sámuel búcsúszavai után a kőrösi fonnyadó határt.”

Ha valakinek, úgy Debreczynek tudnia kellett volna, hogy lehetetlenséget ír, hisz valószínű, annak idején őt is szekérral vitték be a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumba. Nyilván nem indulhatott a „két ünneplőbe öltözött” gyalog a több száz kilométeres útra, csak azért, mert öreg korában Ujfalvy Sándor így emlékezett. A szitát áruló kőrösi szekerek annak idején keresztül-kasul bejárták Erdélyt. Mi értelme lett volna a jómódú Csoma káplárnak ezek melletti napokon át gyalog bandukolni? Vagy felült egy ilyenre, vagy a saját szekérével ment, összekötve az utat a szitaárulással is. Véleményem szerint ez is, mint sok más egyéb, a mesék birodalmába tartozik, még ha szép legenda is.

- „Csoma küzdött a metsző hideggel. Amíg lámatársai a meleg szobában gyülekeztek, ő elszigetelt jégvermében folytatta munkáját.”

Gerárd dr. leveléből átvett, már ismertetett túlzás. Nem voltak meleg szobában gyülekező lámatársai, mert nem kolostorban élt. Az alatta lévő helyiségeket, így a cella alatti konyhát is a láma családja és alkalmazottai használták. (Galántha H. Judit közlése a szerzőnek).

- „Éjszakánként millió meg millió szúnyog lepi el a vidéket, és mint a pokol apró küldöttei, fullánkjukban a halál egy-egy csöppjét rejtegetik... Sírásuktól visszhangzik a végtelen lápos.”

Míntha ott járt volna! A Terai Bernárd *Le Calloc'h* szerint már Kőrösi idejében sem volt egy végtelen lápos terület, hiszen a talaj nagy részét kisebb-nagyobb sziklák, kövek, homok képezi, ami könnyen áttereszi a vizet. És már út volt építve.

[Debreczy Sándor munkája - Kőrösi Csoma Sándor csodálatos élete, Sepsiszentgyörgy, 1937 - egy regényes feldolgozás, ezért a szerző nem

tartotta fontosnak megjelölni az oldalszámokat a fenti hivatkozásoknál.]

11. KORDA ISTVÁN FIKCIÓINAK SE SZERI, SE SZÁMA

Ezek közül csak néhányat sorolunk fel:

- Nagy Mózes, Toldi előnévvel megtoldva, nem volt iskolaellenes, sőt ő létesített alapítványt a leánygyermekek tanítására.

- Nyaklé apó, rendes néven Petke Ignác tanító nem létezett Kőrösön.

- Kónya Sámuel, aki mindenáron Enyedre akarja küldetni a jó tanuló kisfiút, egy évvel volt nagyobb Sándornál. (Tanítóit lásd Debreczynél.)

- Az ugyancsak ilyen tanácsokat adó Fazekas Gábor tiszteletes már 1784-ben, Csoma Sándor születése után nemsokára meghalt. Utolsó előttinek jegyezte be Sándort.

- Sándor iskolás korában keresztelőre hívja Kónya Sámuel tanítót. Pedig az utolsó testvére, Gábor 1788-ban – vagyis Sándor négyéves korában – született.

- „Csoma nanyó” nincs. (Félreértésre adnak okot itt a fikciók!)

- Kommandó nem katonai kiképzőközpont volt, ahova a szomszéd falvak határőrségben lévő legényei bevonultak, csak határőrállomás-központ, nehezen megközelíthető helyen, magasan a hegyekben. A kőrösi és környékbeli határőrök Barátosra jártak gyakorlatra. És ebben az időben éppen Csoma András volt a kőrösiek káplárja.

- A Gergucekkel való találkozás már a kor kívánalmainak megfelelően született (román–magyar szegények összefogása a gazdag kizsákmányolók ellen).

- Gyalogszerrel mennek Enyedre. (Cáfolatát lásd Debreczynél.)

- Mirza hercegnél tett látogatása mesébe illő.

- Georg Trebeck topográfiai „örnagy” nem a Moorcroft unokaöccse, hanem egy barátja fia, és semmi katonai fokozata nem volt.

- A zanglai kolostorban lemegy a lámák közé teázni. Mivel nem kolostor, így ez lehetetlen.

- Cellák sorakoznak az épületben.

Az erőd (dzsong) második emeletén van a konyha, és a körfolyosóból nyílnak a raktárnak és nyári hálószobának használt cellák. Csoma cellája azonban a harmadik emeleten van, mesterének nyári szobájából nyílik, és

néhány lépésre, a szemközti falból nyílik a latrina. (Galántha H. Judit közlése a szerzőnek.)

– Tűz nélkül 30 fokos hidegben...

A jelek szerint a kis cella ablakával egyvonalban van a cellához vezető rövid (légszigetelő) folyosó bejárata, aminek másik vége mesterének szobájára nyílik. A kettő közötti fal mentén kormos, füstös a padló és a fal, itt rendszeresen tűz éghetett, aminek a füstjét az ablak és a bejárat közötti huzat egyenesen kivitte a cellából. Csoma a cella hátsó fala előtt üldögélhetett, távol a füstös vagy füst nélküli huzattól. Mivel a részben kápolna alatti konyha melege egy kicsit melegíthette a cella padlóját, Csoma ugyan nem trópusi melegben üldögélt heteken, hónapokon át, de a megfagyás veszélye egyáltalán nem fenyegette. (Galántha H. Judit közlése a szerzőnek.)

– Hárman vannak az apró cellában.

Ez lehetetlen a cella mérete miatt, s képtelenség, mert főleg akkoriban vendéglátó és a szolga semmi esetre sem aludt ilyenformán együtt a vendégül látottal. Ez még manapság sem módi. (Galántha H. Judit közlése a szerzőnek.)

[Mivel Korda István munkája regény – *A nagy út*, Kőrösi Csoma Sándor-életregénye, 1956 –, a szerző nem tartotta fontosnak megadni a fenti hivatkozások oldalszámait. – a szerk. megj.]

12. BERNARD LE CALLOC'H

– „Moorcroft (...) gyógyítja a betegeket és operálja a szürke hályogot.” Az utóbbit kötve hiszem, nemcsak azért mert állatorvos volt, hanem azért, mert erre a műtétre csak a XX. században került sor.

– „Nyugodtan leszögezhetjük, hogy ha nem is remekelt a török nyelvben, elsőnek ismerte a magyarok közül.”

Bernárd Le Calloc'h elfeledkezik az Erdélyi Fejedelemségről, amikor több erdélyi diplomata szinte anyanyelvi szinten beszélt törökül. Akaratlanul is még egy mítoszt teremt.

– Dants Ferenc Csoma Sándor keresztelőpapja.

Dants Ferenc 1764-ben volt pap, amikor Kőrösi Nagy József azt a keresztelőkönyvet ajándékozta az egyháznak, amelyben többek között Csoma Sándor keresztelési dátuma is megtalálható. De ezt már Fazekas tiszteletes jegyzi, mint keresztelőpap, és neki is az utolsó előtti bejegyzése.

- „Az a baj, hogy a Kőrösi református egyház keresztelési anyakönyvében egy második Csoma Sándor születése nincsen bejegyezve, sem 1787-ben, sem 1788-ban. Hanyagság? Szándékos feledés? A kérdés még nincs tisztázva. Egyelőre csak azt lehet biztosan mondani, hogy az 1784. április 4-én megkeresztelt fiú nem a mi Sándorunk, hanem ennek egy korábban elhunyt testvére, akinek a keresztnévét a szülei átvitték egy három-négy évvel későbbben született fiukra. Ez sokszor történt abban az időben; ha a elsőszülött gyerek meghalt – ami gyakran fordult elő – az utána jövő gyerek megkapta a nevét.”

Bernard Le Calloc'h Kádár Lászlóhoz és Szilágyi Ferenchez hasonlóan határozottan állítja, hogy nem jegyezték be az 1777 vagy 1778-ban született Csoma Sándor nevét. Ilyesmi, a határőrség kötelékéből való kibújás végett abban a kicsi székely faluban elképzelhetetlen, ráadásul az erre ügyelő káplár éppen Csoma András, az apa. Egyébként is az 1788-as év Gábor „számára volt foglalt”. Így a 77-es sem jöhet szóba, mert a két születés között nincs meg a kellő intervallum, ami az akkori szoptatós anyáknál megvolt.

[Fenti idézetek Bernard Le Calloc'h öt dolgozatából származnak, amelyeket elküldött a szerzőnek, megtalálhatók a szerző tulajdonában. – a szerk. megj.]

13. CSETRI ELEK: KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR

(Koloszvár, Kriterion, 1984, 2002.)

- Átveszi Debreczytől, hogy „öt lányuk és két fiuk született, a lányok közül csak Juliska és Krisztina maradt életben.” (2002, p. 14.)

Nem nézte meg a halotti anyakönyvet, amely szerint mind Ágnes, mind Zsuzsa megérte a tisztes vénleánykort, sőt Zsuzsa egy törvénytelen gyermeket is szült.

- „Csoma András káplár nem volt vagyonos ember, sőt inkább szegény számba vehető”. (p. 15.)

A kőrösi helyzetet egyáltalán nem ismerő Ujfalvy elmondására alapozza többekkel együtt ezt a téves állítást. Ha a határőrség megalakulásának első éveiben Csoma András már káplár, akkor a háttérben tekintélyt adó vagyon is volt. Baktayéktól való átvevés.

- „...nem nyújtott védelmet az ott megforduló európai ember legveszedelmesebb ellensége, a szúnyog és moszkító felhők ellen. Ezek

az apró élősdiék oltották be veszedelmes mérgüket (sic!) a már öregedő megfáradt vándor véérébe.” (p. 235.)

Baktaytól átvett merő fantázia. Sem Campbell, sem Duka nem ír moszkítókról. Utóbbi csak azt írja: „a Terai elnevezés alatt a legveszélyesebb maláriával ellepett helység ismeretes”. Bernard Le Calloc’h szerint nem lehetek szúnyog- és moszkítófelhők, mert Csoma télen ment át a mocsaras területen, amikor még nincsenek szúnyogok. Bernard Le Calloc’h szerint nem létezik, hogy a nagy tapasztalattal rendelkező Campbell ne ismerte volna fel a maláriát, és ne kezelte volna a már birtokában lévő kininnel a tudóst. Bernard Le Calloc’hnak ez a felismerése megerősíti a családi kórelőzmény (anamnézis) ismerete alapján talán jogos feltételezésemet – anélkül, hogy a már meglévő legendák számát eggyel szaporítani akarnám –, miszerint Kőrösi Csoma Sándor halálát esetleg egy gyermekkorban szerzett, öreg korában kiújuló tüdőgümőkór okozta volna.

– „tizenhat hónapot töltött el Csoma... a zanglai »örökös tél« birodalmában. Az őt meglátogató Gerard doktor... így számol be körülményeiről: »ezen a helyen ő, a láma és egy szolga három vagy négy hónapon át egy kilencszer kilenc lábnyi helyiségbe szorult össze.«” (p. 235.)

Baktaytól átvett adat azzal a csúsztatással megtoldva, mintha Gerard dr. Zanglában látogatta volna meg Csomáékat, pedig a látogatás Kanumban történt. Gerard élénk fantáziája képzelte el, hogy milyen lehetett az élet Zanszkárban.

*

Terjedelmi okok miatt nem tudjuk folytatni a más szerzők (Cholnoky, Szántó stb.) könyveiben található tévedések bemutatását, de nem tudjuk lezárni e dolgozatot anélkül, hogy az eddig elkészített Csomacsaládfákon lévő három fontos tévedést ne említenénk meg.

Az egyik az 1859-ben Kovásznán tartott hagyatéki tárgyaláson az örökös rokon leszármazottakról készített családfa, amelyen Ördög Jánost írják a Csoma Julis (Sándor testvére) és Dancs József házasságából 1807-ben született Ráchel nevű lány férjének.

Ebből származik aztán a második tévedés, mely dr. Gecse Albert nevéhez fűződik, aki János és Ráchel gyermekeként sorol fel hét gyermeket. Csakhogy a legnagyobbat, az 1812-ben született Samut ez

esetben Ráchel hétévesen kellett volna megszülnie. Ettől a Samutól vezetik le tévesen azt az ágat, amelyen dr. Debreczy Sándor is szerepel.

Az anyakönyv tanulsága szerint a Ráchel férje Ördög Tamás, és a felsorolt gyermekek tőle és nem Ördög Jánostól származnak. Ennek értelmében kiigazítottam a dr. Gecse-féle nemzetségtáblázatot. Ugyancsak a hagyatéki tárgyalásos kis családfán található tévedés, amikor Csoma Gábor feleségének Dants Juliannát írják. A születési anyakönyvben viszont 1820-tól, amikor már feltüntetik az anya kilétét is, az utolsó négy gyermeknél: Juliannánál (1820) + Juliannánál (1823), Sándornál (1826) és Susannánál (1829) anyának Dants Ráchel van írva; akárcsak az 1830-ban történt elhalálozási bejegyzésnél: Dants Ráchel Csoma Gáborné 45 éves.

*

Végkövetkeztetésként írhatom: nem elég a hibákat csak lábjegyzetekben jelölni, *abban bízva, hogy az újonnan feltárt tények, igazságok majd magukért beszélnek*. Nem olvas el mindenki mindent! *A Csoma-irodalommal foglalkozó írókkal, lektorokkal szembe elvárásként kellene állítani, hogy ne használjanak olyan régi kútfőkből származó adatokat, amelyeket az újabb kutatások eredményei már megcáfoltak*. És talán nem kellene minden korabeli szubjektív emlékező szavát szentírásnak venni – gondolok itt elsősorban Ujfalvyra, Hegedűsre, hiszen visszaemlékezéseiket „megszépítő messzeségből” írták. A nagy tudós életét szépirodalmi formában feldolgozó írók, kutatók a fikciókat úgy kellene alkalmazni, hogy azok ne okozzanak zavart, hamis kép kialakítását abban az olvasóban, aki esetleg először találkozik Kőrösi Csoma Sándor nevével.